

Geliş Tarihi : 12.05.2016
Kabul Tarihi: 14.12.2016

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XVI/33 (2016-Güz/Autumn), ss. 71-91.

ANTALYA'DA ANADOLU GAZETESİNE GÖRE LONDRA KONFERANSI'NA KATILAN ANKARA HEYETİ'NİN AVRUPA'YA YOLCULUĞU (6-22 ŞUBAT 1921)

Muhammet GÜÇLÜ*

Öz

Bu çalışmada Milli Mücadele döneminde Londra Konferansı'na katılan Ankara heyetinin yol güzergâhı konu edinilmiştir. Çalışmayı TBMM'nin heyete çıkış güzergâhı olarak belirlediği şehirde yayınlanan *Antalya'da Anadolu* gazetesinin nüshalarını kullanarak yazmaya çalıştım. Ayrıca çalışmayı ulusal gazeteler ve hatıralarla desteklemeye gayret ettim.

TBMM'de belirlenen Ankara Heyeti 6 Şubat 1921 tarihinde yola çıkmıştır. Heyet önce demiryoluyla Eskişehir üzerinden Afyon'a gelmiştir. Oradan kara yoluyla Burdur üzerinden 11 Şubat Cuma günü Antalya'ya ulaşmıştır. Bu yolculuk otomobil bulunamadığı için at arabaları ile yapılmıştır. Heyet başkanı Bekir Sami Bey (Kunduh) ise bir gün sonra otomobil ile Antalya'ya gelmiştir. Ankara Heyeti, İtalyanlara ait Konter torpidobotu ile önce Rodos'a gitmiştir. Sonra Audacieux adlı torpido muhribiyle 16 Şubat'ta Brindisi'ye ve oradan Roma'ya ulaşmıştır. Bir kaç gün Roma'da kalan heyet reisi ve üyeleri İtalya Dışişleri Bakanı Sforza ile görüşmüştür. Burada konferansa katılması için Londra'dan resmi bir davet alınmıştır. Bunun üzerine Milano ve Paris yoluyla 22 Şubat 1921 tarihinde Londra'ya ulaşmıştır. Ankara heyetine Roma ve Paris'de katılımlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Londra Konferansı, Bekir Sami Bey, Antalya'da Anadolu, Ankara, Roma.

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
(mguclu@akdeniz.edu.tr).

THE JOURNEY OF ANKARA DELEGATION TO EUROPE WHO PARTICIPATED IN LONDON CONFERENCE BASED ON ANATOLIA IN ANTALYA NEWSPAPER (FEBRUARY 6-22, 1921)

Abstract

The purpose this study was to describe the journey of Ankara Delegation, who participated in London Conference during the Turkish National Struggle. Turkish Grand National Assembly selected Antalya as a departure point. Details of the journey were obtained mainly from *Anatolia in Antalya* Newspaper published in Antalya, and also supported by national newspapers and reminiscences.

The members of the delegation departed from Ankara on February 6, 1921. They first went to Afyon through Eskişehir by train then arrived to Antalya on Friday, February 11 via Burdur with phaeton, because they couldn't find an automobile. One day later the head of delegation Mr. Bekir Sami (Kunduh), who travelled with an automobile joined them in Antalya. The delegation first went to Rhodes with a torpedo boat named Konter belonging to Italy, thereafter they reached to Brindisi on February 16 with a destroyer named Audacieux then arrived to Rome. The delegation stayed in Rome for a few days during which they met with Sforza, the Foreign Minister of Italy. In the mean time, they received an official invitation from London for the conference, upon which they came to London on February 22, 1921 through Milano and Paris. During their journey new participants joined the delegation from Rome and Paris.

Keywords: London Conference, Mr. Bekir Sami, *Anatolia in Antalya*, Ankara, Rome.

Giriş

Antalya'da Anadolu gazetesinin ilk nüvesi 6 Kasım 1911 tarihinde İzmir'de Anadolu adıyla İttihat ve Terakki Fırkası'nın yayın organı olarak yayınlanmıştır. Bir süre sonra gazetenin kontrolü önce yazarı sonra başyazarı olan Haydar Rüştü (Öktem) Bey'e geçmiştir. Zaman içinde İzmir Türk Ocak'ında Mustafa Necati ve H. Vasıf (Çınar) Beyler ile faaliyet gösteren Haydar Rüştü Bey, Mütareke döneminde Anadolu ve Duygu gazetelerinde yazdığı yazılardan dolayı Rumların tepkisini çekmiştir. Bundan dolayı 6 Kasım 1918 tarihinde İsponti ferhanesinde bulunan matbaasına Rum göstericiler zarar verirken, İzmir'in işgali sırasında Rumların mihmandarlığındaki Yunanların ilk bastığı yerler arasında Anadolu gazetesi geliyordu.¹ İttihatçı Haydar Rüştü Bey'in başına gelen olaylarda gazeteci Mihail Rodas ve arkadaşlarının oluşturduğu Yunan propaganda kurulunun önemli bir payı vardır.² Üç ay kadar İzmir'de tebdil-i kıyafet saklanan Haydar Rüştü Bey, Akhisar-Bandırma-İstanbul-Bursa ve Ankara üzerinden Antalya'ya geldi.³ Antalya Müdafaa-i Hukuk

1 Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, Ankara, 1991, s. 4 vd. , 59.

2 Zeki Arıkan, "Mihail Rodas'ın Anıları", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 6, Mart 2003, s. 147, 150.

3 Muhammet Güçlü, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi (19 Aralık 1920-12 Eylül 1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Güz 2012, s. 35-36.

Cemiyeti'nin maddi yardımıyla⁴ beş-altı aylık bir çabadan sonra 19 Aralık 1920 tarihinde gazetesini Yunus Nadi'nin Anadolu'da Yenigün⁵ adından esinlenerek Antalya'da Anadolu adıyla yayınlamaya başladı.⁶ Böylece Antalya'nın ilk yerel gazetesi yayınlanmış oldu. Antalya ve havalisi de günlük bir gazeteye kavuştu.

Antalya'da Anadolu gazetesi yayınlandığında Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti'nin Antalya ve Mudanya'yı yabancıların Anadolu ile bağlantı noktası olarak belirlemesinin üzerinden tam altı ay geçmişti.⁷ Ayrıca İtalyanların işgali altında olan Antalya İskelesi, İnebolu ile beraber Ankara ve Milli Mücadele'nin ikmal noktası konumundaydı. Antalya'nın bu konumuna yerli ve yabancı gözlemci ve gazeteciler dikkat çekmektedir. Böyle bir dönemde Haydar Rüştü Bey'in Antalya'da Anadolu gazetesi Ankara ve Mustafa Kemal Paşa açısından önemliydi. Gazete yayınlandığı ilk andan itibaren Anadolu Ajansı bültenleri ile cepheye ilişkin edindiği bilgileri sayfalarına taşıyarak Antalya halkını bilgilendiriyordu. Bu arada gazetenin yayınlanmasından bir ay sonra Londra'da bir konferans toplanması gündeme geldi. Antalya'da Anadolu'nun Londra Konferansı'na Ankara'yı temsilen gidecek olan Bekir Sami Bey heyetinin oluşturulmasından başlayarak Antalya, Rodos ve Brindisi yolculuğunu sayfalarına taşıdığı dikkatimi çekti. Ankara heyetinin Avrupa'ya yolculuğu konusunda kaynaklar genelde Antalya üzerinden gittiklerini belirtmekle yetinmekteydi. Ayrıca konuya ilişkin müstakil bir çalışma da bulunmamaktadır.

Haydar Rüştü Bey yönetimindeki Antalya'da Anadolu gazetesi Ankara heyetinin yolculuğu dışında Anadolu'nun geleceğine ilişkin yazıları da sayfalarına taşımaktadır. Bunun bir kısmı çalışmamızın içinde görülecektir. Milli Mücadelenin sonuna kadar 533 sayı yayınlanan⁸ Antalya'da Anadolu gazetesinin Türkiye kütüphanelerinde hiçbir sayısının bulunmadığı bilinmektedir. Uzun süredir Antalya üzerine çalışan birisi olarak edindiğim nüshaları kullanarak Ankara heyetinin yolculuğunu, Anadolu'dan çıkış noktasında yayınlanan gazetenin verdiği bilgiler ışığında yazmaya çalıştım.

1. Ankara Heyeti'nin Oluşumu

Türk ordusunun I. İnönü savaşında Yunanlılara karşı başarı kazanması üzerine 20 Ocak 1921 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold, Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafında Anadolu'nun yabancı işgalinde olmayan bütün bölgelerinin Ankara yönetiminin pençesinde olduğunu ve durumun çözümlenemez bir kerteğe geldiğini vurguluyordu. Sonra Sevr'i

4 Süleyman Fikri Erten, *Milli Mücadele'de Antalya*, Antalya, 1996, s. 32.

5 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 125.

6 *Antalya'da Anadolu*, 19 Kanun-u evvel 1336.

7 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030.18.01.01.1.3.20.

8 *Antalya'da Anadolu*, 12 Eylül 1338; Güçlü, *agm.*, s. 49.

kastederek “antlaşma tadil edilecekse, duruma bir çözüm bulunabilir” diyordu.⁹ H. Rumbold satırlarına antlaşma daha hazmedilir bir biçime sokulmalı ama özü değiştirilmemeli şeklinde devam ediyordu. Bunun üzerine İngiliz kabinesi, aynı gün toplanmış ve Sevr Antlaşması’nda bazı değişiklikler yapılması konusunda Başbakan ve Dışişleri Bakanı’na yetki vermiştir. 21 Ocak 1921 tarihinde Paris’te yapılan görüşmelerden sonra Barış Konseyi, 21 Şubat’ta Londra’da bu konuda bir konferans toplanmasına karar verdi. 26 Ocak’ta İstanbul Hükümeti’ne gönderilen çağrıda, Mustafa Kemal’in veya Ankara Hükümeti’nin yetkili bir temsilcisinin Osmanlı heyetine katılması koşulunu bildiriliyordu. Sadrazam Tevfik Paşa, durumu 27 Ocak’ta Ankara’ya bildirince, Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti’ni tanımadığını, Müttefiklerin doğrudan doğruya TBMM’ye başvurması gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca Tevfik Paşa’ya gönderdiği özel mesajda, Türk siyasi hayatında ikiliğe son verilmesini ve Padişahu ulusal istekleri yansıtacak tek kuruluş olan TBMM’yi tanımaya inandırmasını istemiştir.¹⁰ Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasında sonuçsuz bir kaç telgraflaşma daha olmuştur. Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa, 30 Ocak 1921 tarihinde Tevfik Paşa’ya çektiği dört maddelik telgrafında Londra Konferansı’na gidecek Ankara heyetine ilişkin görüşlerini amirane bir tarzda bildirmiştir.¹¹ Bu arada Londra Konferansı’nda ülkesini temsil edecek olan yeni Yunan Başbakanı Kalogeropoulos, Atina’daki İngiliz Ortaelçisi Lord Granville’ye Mustafa Kemal’e gönderilen çağrıdan ötürü resmi olmayarak hayret ettiğini belirtiyordu.¹² Şubat ayı ortalarında Antalya’da Anadolu gazetesinde yayınlanan “Yunan Aleminde Londra Konferansı” başlıklı haberden Yunan Başbakanı’nın bu düşüncesinde pek de yalnız olmadığını anlıyoruz. Çünkü 27 Ocak 1921 tarihli Patris gazetesi yayınladığı başmakalesinde Türk murahhasların Londra Konferansı’na davetini konu etmiş ve “Bu konferansda mağlub Türkiye’nin murahhasları bulunacağı gibi Ankara’nın reisi Mustafa Kemal Paşa’nın da murahhasları bulunacağı malum oldu. Bu haber Yunanlılık için pek elimdir. Yunanlılık geriye doğru emsali görülme-yen büyük bir adım atmışdır. Düvel-i İtilafiyeye’nin Sevr muahedesini yeniden tedkik etmek kararı bizim için mucib-i endişe ve merak-ı averdir. Dün galib olan Yunan bu gün konferansda mağlub bir düşmanıyla mura-faa etmek mecburiyetinde kalıyor. Bunun neticesinde de pek büyük zararlarla, hasaratlarla çarpışacaktır” demektedir.¹³ Aynı Yunan Başbakanı Londra Konferansı’nın açılış gününde (21 Şubat) basına verdiği demecinde “Kemalist kuvvetleri sadece ayak takımı olduğundan üç ay sonra yok edilecektir” demektedir. Yunan Başbakanı’nın öngörüsüz açıklamaları üzerine Fransız Başbakanı M. Briand “Bu ayak takımına

9 Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 2010, ss. 121-122.

10 Sonyel 2010, *age.*, ss. 122-123.

11 Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, 2004, ss. 377-391; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV-Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 2. bs., İstanbul, 1934, ss. 77-79.

12 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara, 2003, 3. bs., s. 123.

13 *Antalya’da Anadolu*, 15 Şubat 1337; Patris gazetesinde yayınlanan başmakalenin bir başka yayını için 2 Şubat 1921 tarihli Vakıf gazetesine bakınız: İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, Ankara, 1981, ss. 263-264.

mutlak saygım var" derken, Albay Georges "Ankara'ya doğru hareket niyeti pek tehlikelidir" demektedir.¹⁴

Netice olarak 4 Şubat 1921 günü TBMM'nin gizli oturumunda Londra Konferansı'na gidecek Sulh Murahhas Heyeti hakkında Heyet-i Vekile tezkeresi görüşüldü. Reis ilk sözü Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'ya verdi. Fevzi Paşa, Sevr Muahedesi'nin tadili için 21 Şubat'ta Londra'da toplanacak olan sulh konferansına TBMM murahhasları iştirak etmek şartıyla davet edildiklerini belirttikten sonra biz doğrudan doğruya bir heyet seçerek Antalya yoluyla göndermeye karar verdik dedi. Ayrıca gidecek heyette Bekir Sami Bey (Kunduh), Yusuf İzzet Paşa, Muhtar Bey, Cami Bey, Nafia Müsteşarı sabıkı Muhtar Bey, Muvaffak Bey, Adanalı Niyazi Bey, Duyun-u Umumiye Müfettişi Rıza Bey, Münir Bey, İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey'in bulunacağını açıkladı. Söz alan bazı Mebuslar heyette bulunan bazı isimleri eleştirirken, bazı Mebuslar da gidilecek yolu eleştiriyordu. Örneğin Lazistan Mebusu "Antalya tarihiyle gitmek katiiyen muvafık değildir" diyordu. Karesi Mebusu Vehbi Bey de ona katılıyordu.¹⁵ Londra'ya gidecek heyete ilişkin görüşmeler 5 Şubat günü de devam etti. Bu arada Ertuğrul Mebusu Mustafa Kemal (Güney) ve arkadaşları 4 Şubat 1921 tarihinde Meclis başkanlığına sundukları önergede "Dahili ve harici suitesirata meydan kalmamak için Londra Konferansı'na müstakilen iştirak edilmesi ve murahhasların zirde esamisi muharrer zevat meyanından intihap ve bunlara icap ederse hariçten mütehasıslar ilave edilmesini" teklif ettiler.¹⁶ 12 Şubat'ta gizli oturumda yapılan görüşmelerde ise heyete verilecek talimatname görüşüldü.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta görüşmeler sonunda Ankara Hükümeti ayrı olarak çağrılırsa, Londra'ya bağımsız bir heyetin gönderilmesi için TBMM'den yetki alındığını kaydeder.¹⁸ O dönemde Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasal İşler Müdürü olan Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, yazdığı kitabında heyet üyelerinin adlarını belirtmeden Londra'ya Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in riyaseti altında "oldukça kalabalık bir heyet gönderilmişse de müzakeratın fiili idaresi ve mes'uliyeti hemen yalnız heyet reisinin uhdesinde kalmıştır" demektedir.¹⁹

Anadolu Ajansı 6 Şubat 1921 tarihli tebligatında Ankara Heyeti'nin adlarını veriyordu. Buna göre Heyet-i Murahhasa Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Aydın Mebusu Cami Bey, İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey, Trabzon

14 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara, 1989, 2. bs. , s. 141.

15 TBMM. *Gizli Celse Zabıtları*, C. I, Ankara, 1985, ss. 366-379; İzzet Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi" , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 25, Kasım 992.

16 TBMM. *Gizli Celse Zabıtları*, C. I, Ankara, 1985, ss. 382-407. Mustafa Kemal (Güney) ve arkadaşlarının önerdikleri Londra Konferansı heyeti üyeleri şunlardır: Yunus Nadi Bey (Aydın), Mahmut Esat Bey (İzmir), Muhtar Bey (İstanbul), Vehbi Bey (Karesi), Vehbi Efendi (Konya), Ali Şükrü Bey (Trabzon), Sırrı Bey (İzmit), Celaleddin Arif Bey (Erzurum).

17 TBMM. *Gizli Celse Zabıtları*, C. I, Ankara, 1985, ss. 418-421.

18 Atatürk, *age.* , s. 392; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *age.* , s. 79; Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı-Kurtuluş Savaşı Anıları*, XI. bs. , İstanbul, 1994, s. 158.

19 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 1995, 2. bs. , s. 78.

Mebusu Hüsrev Bey, Adana Mebusu Zekai Bey, Heyet-i Müstahhika: İzmir Mebusu Mahmud Esat Bey, Karesi Mebusu Vehbi Bey, İzmit Mebusu Sırrı Bey, Erzurum Mebusu Necati Bey'den oluşuyordu. Heyete müşavirlik yapacaklar ise Sabık Saruhan Mebusu Muvaffak Bey, Niyazi Bey, Hariciye Müsteşarı Münir Bey idi. Ajans tebligatında heyet-i murahhasanın bu akşam gece yarısında özel tren ile Ankara'dan Antalya'ya gitmek üzere hareket edeceğini bildiriliyor ve heyete başarılar temenni ediliyordu. Ayrıca 21 Şubat'ta toplanacak olan Londra Konferansı'na heyetin yetişememe ihtimaline karşı konferansın bir müddet tehirini Hariciye Vekaleti'nin Fransa Hariciye Nezareti'nden talep ettiğini yazıyordu. Hakimiyet-i Milliye gazetesi ise aynı tarihli makalesinde murahhaslarımız yarın (7 Şubat) Londra'ya müteveccihen hareket ediyorlar. İtilaf devletleri Türk meselesini birden bire konuşmayı düşündüler. Bu tahvilin sebebini etraflıca düşünmek lazımdır diyordu. Gazete Mütareke'den sonra Avrupa devletlerinin bilhassa İngiltere'nin Türkiye aleyhindeki tertibatından bahsettikten sonra makalesini şöyle bitiriyordu: "*Şimdi avutulmak sırası Türkiye'ye gelmiş bulunuyor. Fakat Lloyd Corc merak etmesin, biz Türkler İngiltere'yi her milletten iyi tanırız, aldanmağa hiç niyetimiz yoktur. İşte murahhaslarımız Londra'ya bu kanaatle gidiyorlar ve Yusuf Kemal Bey riyasetinde Rusya'ya giden heyet-i murahhasamız Bakü'ye vasil olmuş ve pek parlak merasimle istikbal edilmiştir.*"²⁰ Ankara Heyeti'nin üyelerinden Hüsrev Gerede anılarında TBMM'yi Londra'da temsil edecek heyeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında kendisi, Zekai, Yunus Nadi, Roma'daki temsilcimiz Cami (Baykurt), İzmit Milletvekili Sırrı, Mahmut Esat (Bozkurt), Adanalı delege sıfatıyla Niyazi ve Kurmay Yüzbaşı Yümni Bey'in oluşturduğunu belirtiyordu. Ayrıca heyette muhasip olarak Muvaffak (Menemencioğlu) ile gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydın) bulunuyordu.²¹ Seçilen Ankara heyeti resmen çağrılırsa Londra Konferansı'na katılacaktı. Ama vakit kazanmak ve Misak-ı Milli'de belirlenmiş olan ulusal amaçları gerçekleştirmeye çalışmak konusunda kesin talimat aldıktan sonra Antalya yoluyla Roma'ya hareket etti.²²

2. Heyetin Antalya Yolculuğu

Antalya'da Anadolu gazetesi, 6 Şubat'ta Ankara'daki özel muhabirinden aldığı telgrafa dayanarak 21 Şubat'ta toplanacak Londra Konferansı'na katılacak olan ve BMM'ce seçilen heyet-i murahhasanın bu gece özel tren ile Antalya'ya gitmek üzere hareket ettiğini duyuruyordu. Gazetenin Eskişehir özel muhabiri 7 Şubat'ta çektiği telgrafında "*heyet-i murahhasamız buraya muvasalat ve bu gün Afyonkarahisar'ına hareket eylemiştir*" demekteydi. Bu haberler üzerine Antalya'da Anadolu gazetesi 8 Şubat 1921 Salı günü "*Murahhaslarımız Geliyor*" başlığı

20 *Antalya'da Anadolu*, 8 Şubat 1337; İngiliz belgelerine göre Ankara Heyeti'nde yer alan isimler hakkında bakınız: Sonyel 2003, *age.*, Belge No. 6A.

21 *Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Haz. Sami Önal, İstanbul, 2002, 3. bs., s. 211.

22 *Atatürk, age.*, s. 79; Sonyel 2010, *age.*, s. 123.

altında “Sulh murahhaslarımız bu Çeharşenbe günü şehrimize muvasalat edeceklerdir. Heyet-i murahhasamız Kemahlızade Ali Oğuz Bey'in hanesine misafir olacaktır. Haber aldığımızı göre şehrin bütün ahalisi o gün memleket haricine çıkararak murahhasları istikbal eyleyeceklerdir” şeklinde okuyucusuna duyuruyordu.²³ Antalya'da Anadolu gazetesi 10 Şubat 1921 Perşembe günü “Heyet Ne Vakit Geliyor” başlıklı haberinde heyet-i murahhasanın dün geleceğini yazmıştı. Sonradan aldığımız bilgiye göre Karahisar'da otomobil bulunmadığından heyet arabalarla hareket etmeye mecbur kalmıştır. Bu yüzden heyetin şehrimize gelişi geriye kalmıştır. Heyetin önümüzdeki Cuma akşamı veyahut Cumartesi günü şehrimize geleceği muhtemeldir.²⁴ Aynı gazete 11 Şubat 1921 Cuma günü nüshasında “Yarın Teşrif Ediyorlar” başlığı altında heyetle ilgili şunları yazıyordu: “Heyet-i murahhasamız bu gün öğleden sonra şehrimize vürud edeceklerdir. Evler, çarşular, dükkanlar Osmanlı bayraklarıyla tezyin edileceği gibi asker, zabitan, talebe ve memurin-i mülkiye kendilerini Şarampol'da istikbal edeceklerdir. Tarihi bir mahiyeti haiz olan bu gün bilcümle halkın merasim-i istikbaliyeye iştirak edeceğini pek tabi id ederiz.” Ayrıca gazetenin bu nüshasında “Ankara-İstanbul Muhaberatı” başlığı altında Sadrazam Tefik Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen yazışmalar (Londra Konferansı'nda temsile ilişkin) okuyucuya duyuruluyordu.²⁵ Bir İtalyan kaynağı ise Bekir Sami Bey ve heyetin 11 Şubat'ta Antalya'ya geldiğini belirtmektedir.²⁶ Ama ilerde vurgulayacağımız gibi heyet başkanının bir gün sonra Antalya'ya geleceğinden haberi yoktur. Bu arada Çiçerin tarafından Ankara Heyeti'ne yazılmış olan bir telgraf Antalya'daki İtalyan Konsolosluğu'na ulaştı. Ama İtalyan yetkililer kapitalist güçlerle uzlaşmayı öğütlemeyen telgrafı Bekir Sami Bey'e iletmek istemedi.²⁷

Ankara Heyeti'nin üyelerinden Hüsrev Gerede anılarında belirttiğine göre heyet konferans çağrısını Roma'da beklemek üzere Antalya'ya hareket etmiştir. Yol güzergâhında bulunan köy ve kasaba halkı, askerler, sivil memurlar heyeti karşılamakta ve sulhu getiriniz diye alkışlamaktaydı. Bu görüntü halkın savaştan bıktığının, bir an önce barışa kavuşmak isteğinin belirtisiydi.²⁸ Antalya'da Anadolu gazetesi 13 Şubat 1921 Pazar günü nüshasında “Heyet-i Murahhasamızın Teşrihi” başlığını attığını görüyoruz. Gazete bu haberinde Londra Konferansı'nda hukukumuzu müdafaa edecek olan heyet-i murahhasanın

23 *Antalya'da Anadolu*, 8 Şubat 1337.

24 *Antalya'da Anadolu*, 10 Şubat 1337; Londra Heyeti'nden birkaç gün önce aynı yoldan Antalya'ya gelen İstihbarat Umum Müdürlüğü görevlisi İngiliz Kemal, Burdur'da İtalyan temsilcisini ziyaretinde araba ile yolculuğun sıkıntılı, otomobil bulmanın güç olduğunu anladi. Çünkü İtalyan temsilcinin kendisine “Buradan Antalya'ya araba ile gitmek çok müşkül... dedi. Bizim otomobilimiz gidiyor... Onunla gidiniz” dediğini belirtir. Recai Sanay, *Türk Casusu İngiliz Kemal Milli Mücadele'de*, Anlatan: İngiliz Kemal (Esat Tomruk), Kültür Kitabevi, C. I, İstanbul, 1966, ss. 294-295.

25 *Antalya'da Anadolu*, 11 Şubat 1337.

26 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2002, s. 256.

27 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, İstanbul, 2003, s. 139.

28 Gerede, *age.*, s. 212.

evvelki gün (Cuma) öğleden sonra şehrimize teşrif ettiğini bildiriyordu. Evvelki gün şehrimiz baştan başa bayraklarla donatılmış, bütün sokaklar misafirlerimiz şerefine güzelce süpürülüp sulanmış idi. Belde ahali kadın, çocuk dahil olmak üzere Şarampol'un ilerisinde memleket haricinde misafirlerini karşıladı. Bir bölük asker, bir bölük polis ve jandarma yolun iki tarafında hazır bulundu. Mektep talebe ve talebatı bayraklarıyla istikbale iştirak ettiler. Heyet-i muhtereme saat beşe doğru gelmiş ve Şarampol'un ilerisinde Mutasarrıf Aşir Bey'le memurin ve ümeranın bulunduğu yerde arabalarından inmişlerdir. Aşir Bey ve memurin murahhaslarımıza birer birer "*beyan-ı hoş amedi*" eylemişler ve halkın alkışları içinde tekrar arabalarına binerek istirahatlarına tahsis edilmiş olan denize nazır bir haneye nazil (konaklama) olmuşlardır. Heyet-i murahhasa içinde yalnız reis Bekir Sami Bey Efendi eksiktir. O da dün (12 Şubat) şehrimize teşrif buyurdular. Murahhaslarımız bu gün akşamüzeri kendilerine tahsis edilen vapurla şehrimizden ayrılmaları muhtemeldir. Gazetemiz bu muhterem vekillerimize "*beyan-ı hoş amedi ederken aynı zamanda selamet ve muvaffakiyet temenni eyler*" demektedir. Ayrıca bu haberde Bucak ahali tarafından heyet-i murahhasaya fevkalade saygı gösterildiği ve ikramda bulunulduğu memnuniyetle bildirilmektedir.²⁹

Bu durumda Ankara Heyeti'nin yol güzergâhının tren ile Ankara-Eskişehir-Afyon'a ve oradan kara yolu ile Sandıklı-Dinar-Burdur üzerinden Antalya'ya geldiğini söyleyebiliriz. Aynı tarihlerde Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit³⁰ ile Hollandalı gazeteci George Nypels³¹ bu yol güzergâhından Antalya'ya gelmişlerdir. Hatta Hollandalı gazeteci George Nypels'in Algemeen Handelsblad adlı gazetede yayınlanan 29 Temmuz 1921 tarihli yazısından anlaşıldığına göre Ankara'ya giderken Burdur'da 11 Şubat 1921 tarihinde Ankara hükümeti adına Londra Konferansı görüşmelerine katılacak heyetin başkanı olan Bekir Sami Bey ile Hilal-i Ahmer hastanesinde karşılaşmıştır. Ayrıca Londra Konferansı'ndan sonra Bekir Sami Bey ile Paris'de Claridge Otelinde bir görüşme daha yapmıştır. Bu görüşmede Bekir Sami Bey, kendisine Anadolu'da ne Rus askeri ne de başka herhangi bir yabancı askerin bulunmadığını söyledi. Hatta Refet Paşa'nın bazı Ortodoks Hıristiyan Türklerin Meclis'e seçilmeleri konusunda inisiyatifi ele aldığını belirtti.³²

İstanbul basınına göre (Vakit, 20 Şubat 1921) Ankara Heyeti, Antalya'da bütün halk tarafından şehir dışında karşılanmıştır. Akşam da Kemahlızade Ali Oğuz Bey'in evinde misafir edilmişlerdir.³³ Ankara Heyeti'ni Rodos'a götürecek

29 *Antalya'da Anadolu*, 13 Şubat 1337.

30 Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler (Ocak-Mart 1921)*, Çev. M. Alper Öztürk, Yay. Haz. Heath W. Lowry, İstanbul, 2011, s. 159.

31 Muhammet Güçlü, "Milli Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels'in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Bahar 2014, s. 134; Alexander H. De Groot, "Hollanda Basınında Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milli Hareketi 1919-1923", Çev. Neslihan Demirkol, *Kebikeç*, S. 25, 2008, s. 193, 198.

32 Groot, *agm.*, s. 200.

33 Salih Tunç, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri

olan vapur ile Antalya'ya gelen ve heyet onuruna verilen akşam yemeğine katılan Dr. Hasan Burhanettin (Onat) Bey konuyla ilgili hatıratında şöyle demektedir: Milli Mücadele döneminde Hilal-i Ahmer Beşinci İmdat-ı Sıhhiye Heyeti operatörü olarak Burdur Hilal-i Ahmer hastanesinde çalışıyordum. Burdur Hilal-i Ahmer Reisi Dr. Lütfü Bey (Kırdar), Rodoslu olduğumdan dolayı heyetin muhasibi Tahsin Bey ile beni ihtiyacımız olan bazı tıbbi ilaçlarla gıda maddesini tedarik için Rodos'a göndermeyi kararlaştırdı.³⁴ İtalyan konsolosluğundan pasaport işlemlerini tamandıktan sonra Aralık ayında (1920) bizi Antalya'ya uğurladılar. Antalya'da bir hafta vapur bekledikten sonra Lloyd firmasına ait Kampiroglio vapuru ile Rodos'a hareket ettik. Üzerimdeki Hilal-i Ahmer forması yolcuların bir hayli dikkatini çekti. Tahsin Bey ile Rodos'ta karaya çıktığımızda tavsiye üzerine Türklerin işlettikleri Bellavista Otel'i'ne gittik. Otelde dinlenirken Vali Kont Mayse'nin baş tercümanı tarafından valiliğe davet edildik. Valiliğe gittiğimizde İtalyanların Oniki Ada Valisi Kont Mayse Rodos'a seyahatimizin sebebini öğrenmek istedi. İtalyan hükümetinin müsaadesiyle Hilal-i Ahmer adına bedeli ödenmek üzere bir miktar ilaç ile bir miktar pirinç, şeker, çay gibi gıda maddesi almak için geldiğimizi belirttim. Vali bir iki yutkunduktan sonra "*Londra Konferansı'na gidecek temsilcileriniz geldiler mi? Kendilerini biz de bekliyoruz. Onları önce İtalya'ya götürmek için Roma'dan talimat aldık*" demesi üzerine Doktor, "*Hazırlanıyorlardı. Fakat henüz Antalya'ya gelmiş değiller*" dediğini belirtir. Dr. Burhanettin Bey'in belirttiğine göre Vali ile arasında geçen konuşmanın devamında muhatabının kendisine Ankara Heyeti'nin sayısını, ileri sürecekleri şartları, konferansta kimlerin konuşacaklarını sormuştur. Bu arada Doktor Londra Konferansı'ndan bir tek şey istediklerini onunda bağımsızlık olduğunu, bu olmazsa savaş devam edeceğini belirtmiştir. Vali yarı müstehzi bir tavırla bunu nasıl yapacaksınız, kaç kişilik ordunuz var diye sorduğunda Doktor, onyediy milyon olduğunu belirttikten sonra Anadolu'da "*Yediden yetmişe diye*" bir tabir olduğunu belirtmiştir. Bu konuşma Vali'nin hoşuna gitmiş olmalı ki doktora siz iyi bir diplomat olurdunuz demiştir.³⁵ Burada Dr. Burhanettin Bey'in verdiği zamanlarda biraz hata olduğunu söylemekte yarar vardır. Çünkü Paris'te Ocak ayının sonuna doğru toplanan Yüksek Konsey 21 Şubat'ta Londra Konferansı'nın toplanmasına ve İstanbul Hükümeti aracılığıyla Ankara Hükümeti'nin de davet edilmesine karar vermiştir.³⁶ Bu durumda Dr. Burhanettin Bey ya Antalya'ya söylediğinden daha geç geldi ya da Antalya'da bir haftadan fazla vapur beklemiş olmalıdır.

Dr. Burhanettin Bey ile muhasebeci Tahsin Bey Rodos'ta bir hafta kalmışlar ve İtalyanlardan kimi miri fiyatına, kimi hibe olarak birçok ilaç,

ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s. 407.

34 Muhammet Güçlü, *Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya, 2004, ss. 11-15.

35 Burhanettin Onat, *Bir Zamanlar Antalya-Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, Ed. Ayşe Üçök, İstanbul, 2000, ss. 92-94.

36 Ali Satan (Der.), *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Çev. Sevtap Demirci, İstanbul, 2011, s. 33. Yukarıda da vurguladığımız gibi Yüksek Konsey bu kararı aslında 21 Ocak'ta almıştı. Ama İstanbul'a duyurması ayın sonunu (26 Ocak) bulmuştu.

malzeme ve gıda maddesi temin etmişlerdir. Bir gün akşamüstü İtalyan yetkililer Doktora yarın Antalya'ya bir vapur gideceğini söylemiştir. Doktor bilet almak istediğinde ise muhatabı gülümseyerek "Bu vapur biletsiz vapur" demiştir. Doktor o gece havanın bozduğunu, yağmurlu bir havada limana indiklerinde 5-600 tonluk kırmızı bacalı bir vapurun hareket hazırlığı içinde olduğunu görmüştür. Londra Konferansı'na gidecek murahhaslarımızı İtalya'ya götürecek olan küçük vapur, 11 Şubat 1921 tarihinde Rodos'tan hareket etmiştir. Ertesi sabah Antalya limanına demirlemiştir. Karaya çıktıklarında Londra Konferansı'na gidecek Bekir Sami Bey'in şerefine Kemahlıların Konuklar evinde ziyafet olduğunu ve bizim de davetli olduğumuzu söylediler. Dr. Burhanettin Bey, davet yerinde Bekir Sami Bey ve yanındaki murahhaslarla tanışmıştır. Ama Doktor, Bekir Sami Bey'i hiç gözünün tutmadığını belirtir. Aptalca bir gururu olduğunu, hiç kalıbının adamına benzemediğini düşünmüştür. Kendi kendine "Barış konferansına başka bir başmuraahhas olarak gönderilecek adam bulamadılar mı?" diye mırıldanmıştır. Ertesi gün bizi getiren kırmızı bacalı küçük vapur Bekir Sami Bey heyetini alıp İtalya'ya götürdüğünü, heyet birkaç gün Roma'da kaldıktan sonra Londra'ya gittiğini belirtir.³⁷ Ama biraz sonra okunacağı gibi heyet doğrudan doğruya Roma'ya gitmemiş, önce Rodos'a gitmiş, izdiham korkusu üzerine karaya çıkarılmamıştır. İzmirli olan Nail Morali döneme ilişkin hatıratında o sıralarda Antalya üzerinden Ankara'ya gittiğini, orada fazla kalmayarak Londra'ya giden Bekir Sami Bey Heyeti'ne katılarak yeniden Antalya'ya geldiğini belirtir. Nail Bey, heyeti Roma'ya uğurladıktan sonra bir müddet daha Antalya'da kaldığını ve sonra Rodos'ta bulunan ağabeyi Halit Bey'in yanına gittiğini vurgular.³⁸ Ama muhtemelen heyet onuruna verilen Akşam yemeğine katılmasına rağmen bu konuda bir kelime dahi söz etmemesi ilginç bir durumdur.

Bu arada Londra'ya gidecek İstanbul Heyeti'ne ilişkin İstanbul basını (Vakit, 13 Şubat 1921) Heyet-i Murahhasa'nın dün akşam Londra'ya müteveccihen hareket ettiğini yazıyordu. Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında 20 kişiden oluşan Osmanlı Heyeti Cumartesi akşamı 8.30'da Expres treniyle hareket etmiştir. Gazete ayrıca "Anadolu Murahhasları ile teşrik-i mesai" başlıklı yazısında iki gün önce Meclis-i Vükela'nın son kez toplandığını ve "ittihaz edilecek hatt-ı harekât hakkında" müzakerelerde bulunulduğunu açıklıyordu. Alınan bilgilere göre "Hukuk-u Milliye'nin müdafaası noktasında Anadolu Heyeti ile Tevfik Paşa'nın nokta-i nazarları tamamen müttehid bulunduğundan Konferans'ta ayrılığa meydan verilmeyeceğinin tahmin edildiği" belirtiliyordu.³⁹ Antalya'da Anadolu gazetesinde "Bab-ı Ali'den Giden Heyet" başlığı altında şu bilgiyi veriyordu: "Bab-ı Ali tarafından Londra Konferansı'na gönderilecek heyet-i merhusaya Sadrazam Tevfik Paşa riyaset etmektedir. Heyet evvelki gün İstanbul'dan hareket etmiştir."⁴⁰ Aynı gazete

37 Onat, *age.*, ss. 94-95.

38 Nail Morali, *Mütareke'de İzmir-Önceleri ve Sonraları*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir, 2002, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, ss. 111, 174-175.

39 Tunç, *agt.*, s. 405.

40 *Antalya'da Anadolu*, 14 Şubat 1337.

"İstanbul Heyeti" başlıklı haberinde heyet üyelerinin adını veriyordu. Buna göre Sadrazam'ın (Tevfik Paşa) riyaseti altında hareket eden İstanbul Heyeti'nde Hariciye Nazırı Safa Bey, Roma Sefiri Osman Nizami Paşa ve müşavir olarak Hariciye memurlarından İstokholm Sefiri-i sabıkı Şevki, Hariciye İstişare Odası muavinlerinden Nusret, Viyana Müsteşarı Belak, Tahran Sefareti Müsteşarı Safa Feyzi beyler bulunuyordu. Heyet-i tahririye vazifesini ise Hariciye Kalem-i Mahsus Müdürü Haydar ve Kalem-i Mahsus'dan Reşad Nuri ve Kadri Beyler yapacaktı. Hariciye Nezareti tarafından heyete askeri müşavir sıfatıyla Erkan-ı Harp Kaymakamı Kadri Bey ile Maliye Nezareti tarafından Heyet-i Teftişye Müdür-ü Umumisi Kazım Bey görevlendirilmiştir.⁴¹

3. Heyetin Roma Yolculuğu

Antalya'da Anadolu gazetesinin 14 Şubat 1921 Pazartesi günkü nüshasında "Murahhasalarımız Gitti" başlığı altında "Evvelki gün heyet-i murahhasa reisi Bekir Sami Bey akşam saat beşbuçuk raddelerinde Burdur'dan otomobille teşrif ettiler. Mumaileyh Şarampol'da gayet parlak bir suretde istikbal edildi. Heyet-i murahhasamız evvelisi akşamı dokuz alafrangada kendilerine tahsis edilen vapurla şehrimizden müfareket (ayrılma) etmişlerdir" denilmektedir.⁴² Böylece Ankara Heyeti'nin Antalya'dan 12 Şubat günü akşam ayrıldığını öğreniyoruz. Aynı gün tarihli ulusal gazetelerden İkdam ve Vakit gazeteleri (14 Şubat 1921) Anadolu ve Ankara Heyeti hakkında şu bilgileri veriyordu. Gazete "Anadolu'da askeri hazırlıklar" başlıklı haberde Yunanlıların 70.000'i aşan askeri gücüyle Anadolu'ya taarruz hazırlıklarını tamamladığını, Kuva-yı Milliye'nin de mühim miktarda asker ve cephane hazırlığında olduğunu bildiriliyordu. Ayrıca 7 Şubat'ta Ankara'dan hareket eden Bekir Sami Bey başkanlığındaki TBMM Heyeti'nin Antalya üzerinden Roma'ya gittiğini belirtiyordu. Vakit gazetesinin haberine göre Kont Sforza İtalyan meclisinde yaptığı konuşmasında Ankara Hükümeti ile doğrudan doğruya bir temasın gerekliliği üzerinde durmuş ve şarkta sulhun serian tesisinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁴³

Antalya'da Anadolu gazetesinde yayınlanan "Heyet-i Murahhasamızın Seyahati" adlı haberde Ajans Stefani'nin verdiği bilgiye göre Cumartesi akşamı (12 Şubat) Antalya'dan bir İtalyan vapuru ile hareket eden heyet-i murahhasamızın Brindisi'ye varacağı ve oradan Milano, Paris yoluyla Londra'ya gideceği belirtiliyordu.⁴⁴ Aynı gazete bir gün sonra "Heyet-i Murahhasamız" başlıklı haberinde Ankara Heyeti'nin Rodos'da bir İtalyan torpidosuna bindiğini ve İtalya'ya ulaştığını yazıyordu. Ayrıca haberde heyet-i murahhasanın 21 Şubat'tan evvel Londra'da bulunması konusunda güvence verildiğinden söz

41 *Antalya'da Anadolu*, 18 Şubat 1337; İngiliz belgelerine göre İstanbul Heyeti'nde yer alan isimler hakkında bakınız: Sonyel 2003, *age.*, Belge No. 6-6A.

42 *Antalya'da Anadolu*, 14 Şubat 1337.

43 Tunç, *agt.*, ss. 406-407.

44 *Antalya'da Anadolu*, 17 Şubat 1337.

konusu tarihte konferansın toplanacağı kesinleşmiştir denilmektedir.⁴⁵ Çünkü bir gün önce “Konferans Hangi Tarihte” başlığıyla yayınlanan haberde Ajans Stefani konferansın tehir edilmeyeceğini bildirirken, Anadolu Ajansı güvenilir kaynaklara atfen konferansın bir hafta müddetle tehir edileceğini bildiriyordu.⁴⁶ Antalya’da Anadolu gazeteci “Hususi Müstahberatımız” başlığı altında verdiği haberde ise Ankara Heyeti’nin Rodos’ta Konter? torpidobotundan Adadace’ye? bindiğini yazıyordu. Ayrıca Anadolu Ajansı tebligatında Akşam gazetesinin Türkiye murahhaslarının Londra Konferansı’na davetinden bahsettiği yazısında “Anadolu davasının halli doğrudan doğruya Sevr muahedesi tadile mütevakıftır. Madem bu tadili taleb eden Anadolu Hükümeti’dir, Londra Konferansı’nda Anadolu murahhaslarının bulunması kadar tabi’ bir şey olamaz. Mesele bir liyakat meselesidir. Konferansta her iki tarafın murahhaslarına lüzum yokdur. Artık Anadolu’nun vazifesi Anadolu’ya zahir olmakdan ibarettir” demektedir.⁴⁷ Bu yazıdan da anlaşıldığına göre 14 Şubat itibariyle Londra Konferansı’nda ülkeyi İstanbul mu Ankara mı temsil edecek tam belli değildir.

Antalya Anadolu gazetesi Ankara Heyeti Antalya’dan ayrıldıktan sonra “Sulh Olacak mı?” başlıklı bir başmakale yayınladı ve Türk halkının Londra Konferansı’ndan beklentisini dile getirdi:

“Bizim fikrimize göre sulh için pek o kadar ümidlere düşmek zamanı henüz gelmemiştir. Çünkü bir taraftan bizim davamız esaslıdır, büyüktür, şamildir diğer taraftan da düşmanların bize karşı olan niyetleri henüz bozuk, ihtirasları azgın, düşmanlıkları fazladır. Ne vakit ki bizim mütalabatımızla düşmanların ihtirasları te’lif edilirse o zaman sulhden bahs edilebilir. Bizim istediğimiz şey: Milli hududlarımız içinde her manasıyla müstakil bir Türkiye’nin tanınması ve bilinmesidir... Burada (Antalya) kendileriyle görüşdüğümüz bütün murahhaslarımız da bize programlarının “şeref-i milliye münasib bir sulh” bulurlarsa kabul edeceklerinden ibaret olduğunu söylediler ki bu kısa cümle bütün mütalatomuzun hülasasını teşkil etmektedir... Bunun için sulh olacak mı diye düşünenlere Yavuz Selim’in “Hazır ol cenge eğer ister isek sulh ve salah” sözünü cevab olarak iradi pek münasib görürüz.”⁴⁸

Gotthard Jaeschke’ye göre Ankara Heyeti Brindisi’ye 15 Şubat’ta varmıştır. Bekir Sami Bey Brindisi’de verdiği demeçte “Ankara ve İstanbul heyetleri birleşmelidir” demiştir.⁴⁹ Antalya’da Anadolu gazetesi 21 Şubat 1921 Pazartesi günü yayınladığı “Heyet-i Murahhasımız Brindizi’de” başlıklı haberinde beş gün evvel Brindizi’ye ulaşan Ankara Heyeti’nin İtalya Hariciye Nazırı Soforza tarafından kabul edildiğini, öğleden sonra ise heyet-i murahhasa reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’le uzun müddet mülakat ettiğini belirtiyordu.⁵⁰ Antalya’da Anadolu gazetesinin bu haberinden Ankara Heyeti’nin Brindisi’ye

45 Antalya’da Anadolu, 18 Şubat 1337.

46 Antalya’da Anadolu, 17 Şubat 1337.

47 Antalya’da Anadolu, 20 Şubat 1337, Anadolu Ajansı’nın 14 Şubat 1337 tarihli tebligatı.

48 Antalya’da Anadolu, 15 Şubat 1337.

49 Jaeschke, age., s. 140.

50 Antalya’da Anadolu, 21 Şubat 1337.

16 Şubat'ta ulaştığını anlıyoruz. M. Cemil Bilsel'in Lozan adlı eserinden heyetin 17 Şubat'ta Roma'ya vardığını öğreniyoruz.⁵¹ Genelkurmay ATASE Arşivi'nde bulunan belgeden de Ankara Heyeti'nin 17 Şubat'ta İtalya'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Aynı gün Sforza ile bir görüşme yapan Bekir Sami Bey'e İtalyan bakan "Müttefiklerin İzmir ve Trakya meseleleri hakkında bir soruşturma komisyonu önereceklerini" söylemiş ve bunu kabul etmelerini tavsiye etmiştir.⁵² Bekir Sami Bey İtalya'da kaldığı sürede Türk davasını gazetelere demeç vererek anlatmaya çalışmıştır. Örneğin *Il Secolo* gazetesine (18 Şubat) verdiği demeçte "Türkiye'nin programının ne olduğu ile Ankara-Moskova ilişkilerinin ne durumda bulunduğu" ilişkin sorulara O, "İstanbul Meclis-i Mebusan'ında kararlaştırılan ve sonra Ankara'da TBMM'nde onaylanan Misak-ı Milli Türkiye'nin programıdır. Toprak isteklerimizle birlikte maliye, politika konularındaki görüşlerimiz orada belirtilmiştir. Ermeni konusuna gelince; bizim için iki aydan bu yana Ermeni sorunu yoktur. Sovyet Rusya ile aramızda samimi ve dostane ilişkiler vardır" şeklinde cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa da aynı tarihlerde basına verdiği demeçte Bekir Sami Bey'in açıklamış olduğu programı yinelemiş ve "Misak-ı Milli'deki ilkelerin elde edilmesinin her ne olursa olsun zorunlu olduğuna dikkat" çekmiştir.⁵³ Ayrıca Bekir Sami Bey *Il Tempo* gazetesine verdiği mülakatta "Türk davasına gösterdikleri ilgi ve yardımdan dolayı İtalyan halkına ve Sforza'ya teşekkürlerini" iletmiştir. Bu davranışıyla Bekir Sami Bey İtalya basınının sempatisini kazanmıştır.⁵⁴

Ankara Heyeti'nin üyelerinden Hüsrev Bey (Gerede) hatıratında Antalya-Roma yolculuğunu ve Roma'da yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır. Antalya'da bir gece kaldık. Orada Mebus olan Van eski Valisi Haydar Bey ile karşılaştık. İyi halı ve seccadeleri vardı. Rehberimize hediye etmek için heyetçe bazı parçalar aldık. Ertesi gün bir İtalyan subayın rehberliğinde vapurla Rodos'a hareket ettik. Rodos'a çıkıp çamaşır ve giysi ihtiyaçlarımızı temin etmek istiyorduk. Heyetin gezisini duyan Rodos'un Türk halkı akın akın kıyıya ve iskeleye doğru geliyordu. Bizi vapurdan alıp Brindisi limanına götürecek olan Audacieux adlı İtalyan savaş gemisi de limanda bekliyordu. Torpido komutanı heyeti hemen götürmesi konusunda emir aldığını belirtiyor, rehber subay ise "Bunlar dağdan inmişler, giysi ve çamaşır alacaklar. Alışveriş için Rodos'a çıkmak istiyorlar" diyordu. Sonuçta halkın gösteri yapmasından çekindikleri için heyeti Rodos'a çıkarmadılar. Ankara Heyeti Torpidoya bindirdiler ve Yunanistan yönüne doğru hareket edildi. Audacieux adlı İtalyan torpidosu Akdeniz'de şiddetli bir fırtınayı atlattıktan sonra Korint Kanalı'nı geçerek Adriyatik'e girdi ve sonra Brindisi limanına demirledi. Oradan trenle Roma'ya hareket ettik. Roma'da temsilci Cami Bey (Baykurt), Damat Ferit'in yurtseverliğinden dolayı görevden uzaklaştırdığı Büyükelçi Galip Kemali Bey (Söylemezoğlu),

51 Öztoprak, *age.*, s. 280.

52 Çelebi, *age.*, s. 256.

53 Öztoprak, *age.*, ss. 278-279.

54 Çelebi, *age.*, s. 257; Bu sırada Bekir Sami Bey, Renato La Valle ile bir söyleşi yapmıştır. Grassi, *age.*, s. 140.

İstanbul Hükümeti'nin Maslahatgüzarı Nurettin Ferruh Bey ve birçok tanidik heyetimizi karşıladı. Roma'da otele yerleştikten sonra ilk işimiz "spor çorap, süvari pantolonu ve kalpaktan oluşan Kuva-yı Milliye giyinişimizi" Avrupa'da dolaşacak ve konferansa girecek biçime sokmak oldu. Atina'da askeri ateşeliğini yaptığı Galip Kemali Bey, ailesiyle kaldığı otele Hüsrev Bey'i çaya davet etti. Hüsrev Bey, davete Kuva-yı Milliye kıyafetiyle gitti. Hüsrev Bey, çayda Roma Mevki Komutanı, Türk ve yabancı birçok kimse ile karşılaştı, Anadolu'nun ulusal kalkınma ve savunmasının dışarıda çok iyi etki uyandırdığını ilk temasta gözlemledi.⁵⁵

4. Heyetin Londra Yolculuğu

Roma'da bulunan Ankara Heyeti'nin durumuyla ilgili olarak Vakit gazetesi (21 Şubat 1921) Roma muhabirinden aktardığı bilgiyi "Ankara Heyeti Hareket Etti" başlığıyla veriyordu. Söz konusu haberde heyetin Roma'da Kont Soforza ile görüşerek "Anadolu halkını temsil edecek heyetin sadece TBMM. Heyeti olduğuna dair bir muhtırayı" sunduğu belirtiliyordu. Bunun üzerine Roma'da bulunan Ankara Heyeti, Londra Hükümeti'nden resmi bir davet almış olacak ki Bekir Sami Bey başkanlığında 3 üye ile 4 müşavir olarak Londra'ya hareket etmiştir.⁵⁶ Gotthard Jaeschke'ye göre İngiliz Başvekili M. Loyd George, Sforza aracılığıyla Bekir Sami Bey heyetini 19 Şubat'ta Londra'ya davet etmiştir.⁵⁷ İstanbul basını (Vakit, 22 Şubat 1921) Ankara Heyeti'nde Cami, Hüsrev, Necati, Yunus Nadi, Zekai, Müfik, Sırrı ve Münir Bey'lerin bulunduğunu ve heyetin Roma'da 17 kişiye ulaştığını yazıyordu. Ayrıca Ankara Heyeti ile İstanbul Heyeti'nin Londra'da aynı otelde kaldıklarını duyuruyordu.⁵⁸ Gazetenin bu bilgisi bir tahmin olsa gerektir. Çünkü Ankara Heyeti o gün ancak Londra'ya ulaşabilmiştir. Ama İstanbul basını heyetin hareket tarihini açık olarak vermediği görülmektedir. 21 Şubat 1921 tarihli Antalya'da Anadolu gazetesinin verdiği bilgiye göre Ankara Heyeti, İtalya Hariciye Nazırı Soforza ile görüştüktan bir gün sonra Paris'e gitmek üzere hareket etmiş ve Milano'ya kadar kendilerine Miralay Bezuniyu? refakat etmiştir. Ayrıca Ankara Heyeti'yle İstanbul Heyeti arasında temas kurmak ve görüşmeyi başlatmak üzere Rauf Bey, İstanbul'dan Paris'e gitmek üzere yola çıkmıştır.⁵⁹

Antalya'da Anadolu gazetesinin 22 Şubat 1921 tarihli nüshasında yer alan "Konferans Başladı" adlı başmakalesinden Ankara heyetinin Londra'ya ulaştığı düşünüldü ise de bunun doğru olmadığı sonradan anlaşılmıştır. Çünkü gazete başmakalesinde "Varid olan haberlerden anlaşılıyor ki murahhaslarımız dört

55 Gere, *age.*, ss. 212-213.

56 Tunç, *agt.*, s. 407.

57 Jaeschke, *age.*, s. 141.

58 Tunç, *agt.*, s. 408. Gazetede yer alan bir başka konu ise "Murahhaslarımızın en kuvvetli delili" başlığıyla duyurulan haberdir. Bu da Konferans'ta delil olarak sunulacak olan Trakya ve İzmir'in ekseriyetinin Türk olduğunu gösteren nüfus tahrirleri idi.

59 *Antalya'da Anadolu*, 21 Şubat 1337.

gün evvel Londra'ya vasıl olarak ve müzakerata iştirak eylediler. İstifani Ajansı'nın haberlerine nazaran bu gün veya yarın Türk meselesi hakkında murahhaslarımız dinlenecek ve ilk iş olmak üzere konferans Türk meselesine bir karar verecektir" dedikten sonra Avrupa'nın ekonomik durumu ile yer yer baş gösteren grevleri değerlendiriyordu. Ayrıca gazete, Türkler ile Yunanlıların askeri durumunu değerlendiriyor ve "Venizelos-Kostantin davası Aşil'in ahfadını birbirinin boğazına tırnak saplamış bir hale koyduğunu" vurguluyordu. "Bizde (Anadolu) ise ne dünkü çetecilikden eser ne yer yer yüz gösteren isyanlardan bakiye mevcut değil, hatta o kadar değil ki nihayet mevcudiyetimiz tanındı ve konferansa davet edildik" diyordu.⁶⁰ Konferansın üçüncü gününde Antalya'da Anadolu gazetesinde yayınlanan "Heyet-i Murahhasamız" başlıklı haberde ise Ankara heyetinin ayın yirmisinde Paris'e hareket ettiği, Londra'ya ulaşan heyetin ise İstanbul heyeti olduğunu bildiriyordu.⁶¹ Ama burada verilen tarihin de doğru olmadığını Anadolu Ajansı'nın bülteninden anlıyoruz. Anadolu Ajansı 20 Şubat 1921 tarihinde bir tebligat yayınlarak Ankara Heyeti'nin nerede olduğuna açıklık getirmiştir: "İstifani Ajansı'nın 17 tarihli işaretine nazaran Londra Konferansı'na azimet eden murahhaslarımızın Roma'ya muvasalatında heyet-i murahhasa reisimiz Bekir Sami Bey, Kont Soforza tarafından kabul edilmiş ve uzun uzadıya mülahakat vukua gelmiş ve ayın onsekizinci günü heyetimiz Fransa'ya müteveccihen hareket eylemiştir. Heyetin Fransız hududuna kadar refakatine muteber zevat tayin edilmiştir."⁶² Anadolu Ajansı'nın bu tebligatından Ankara Heyeti'nin Londra'ya ulaşmak bir yana Roma'dan Fransa'ya 18 Şubat'ta hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Antalya'da Anadolu gazetesinin "Londra Konferansı Etrafında" başlıklı haberinden Ankara Heyeti'nin 21 Şubat'ta Paris'e ulaştığını ama fazla durmadan yoluna devam ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü haberde "Ajans Stefani'nin verdiği malumata nazaran Türk milliyetperver (yani Ankara) heyet-i murahhasası 21 Şubat'da Paris'e muvasalat etmiş ve uzun müddet tevakkuf etmeksizin Londra'ya müteveccihen seyahate devam eylemişlerdir" denilmektedir. Heyet-i murahhasa reisi Hariciye Vekili Bekir Sami Bey burada verdiği demeçte "cihan sulhunun tesisi hakkında büyük ümidlerle Londra'ya giddiğini ve her ne suretle olursa olsun milletin terakki ve

60 *Antalya'da Anadolu*, 22 Şubat 1337. Antalya'da Anadolu gazetesi "Londra Konferansı Başladı" başlıklı haberinde ise İstifani Ajansı'nı kaynak göstererek 17 Şubat'ta Türk ve Yunan murahhaslarının Londra'ya ulaştığını bildiriyordu. Ayrıca Fransa ve İtalya hükümetlerinin Sevr muahedesinin tadilinde ısrar etmeye karar verdiklerini, İngiliz Hükümeti'nin de mu'tedilane hareket etmek mecburiyetinde olduğunu belirtiyordu. İtalyan gazeteleri sulh için Hariciye Nazırı Soforza'nın hakimlik edeceğini yazarken, İstifani Ajansı ise Londra Konferansı'nın dünkü Pazartesi akşamı veya bu gün sabahleyin toplanacağını, ilk önce Türk ve Yunan murahhasların mütalaa ve tekliflerinin dinleneceğini, sonra müttefik murahhaslar toplanarak aldıkları kararları Türk ve Yunan murahhaslarına tebliğ edeceklerini bildiriyordu. Mater gazetesi ise Londra Konferansı'nın şark meselesi hakkında seri' bir karar ittihaz edemeyeceğini yazmaktadır. Bu gazetenin mütalaaasına göre Yunanlılar Asya-yı Suğra'da 100 bin asker bulundurdıkları için doğrudan doğruya muahedenin tatbikini talep edeceklerdir. *Antalya'da Anadolu*, 22 Şubat 1337.

61 *Antalya'da Anadolu*, 23 Şubat 1337.

62 *Antalya'da Anadolu*, 24 Şubat 1337.

tealisini temin edecek iyi bir sulhun tahrir etdirileceği ümidi bulunduğunu beyan eylemiş. ... Biz İstanbul Osmanlı heyet-i murahhasasını tanımıyoruz. Yalnız bize muhalefet etmedikleri takdirde kendilerini bir vatandaş sıfatıyla karşılayacağız” demektedir.⁶³ Bekir Sami Bey Paris’te Le Temps gazetesine verdiği demeçte (21 Şubat) ise Fransız kamuoyunun takıntı haline getirdiği Bolşevizm konusunda “Moskova’dan geliyorum ve Bolşevizm hakkında şunları söyleyebilirim. Türkiye asla Bolşevist olmadı ve olamaz. Komşularımızın iç işleriyle ilgilenmememiz gerektiği kanısındayız ve bu nedenle rejim farkı halen, Ruslarla iyi ilişkiler kurmamızı engellemiyor. Tüm Batı dünyası bize karşı idi; bütün Doğu komşularımızı kışkırtmaya kalkmadığımızı şükredilsin: Sovyetlerle ortak hareketimiz buraya kadardır” demektedir. Ayrıca Bekir Sami Bey, Londra’ya giderken Fransa’da Pierre Loti’ye çektiği telgrafında “Alicenap Fransa’nın toprağına ayak basarken Ankara Türk Heyeti, tarihinin en acı bir anında Türk davasını cesaretle ve asaletle savunduğu için Türkiye’nin eşsiz ve büyük dostuna içten gelen saygılarını ve minnet dolu hayranlık hislerini sunmakla kutsal bir vazifeyi yerine getirdiğine inanmaktadır” demektedir. Pierre Loti ise cevabi telgrafında “Son derece mütehassis oldum, kalbi teşekkürlerimi ve Ankara’nın kahramanlarına ateşli sempatilerimi sunarım” demektedir.⁶⁴

Ankara Heyeti’nin üyelerinden Hüsrev Bey Roma-Londra yolculuğunu tarih vermeden şöyle anlatmaktadır: İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla Londra Konferansı’na resmen çağrıldığımız bildirilince Paris’e hareket ettik. Paris’te heyetimize danışman olarak Dr. Nihat Reşat Bey (Belger) katıldı. Prens Sabahattin’in taraftarı olan Dr. Nihat Reşat, Avrupa’ya kaçmış, Paris’te ikinci kez Tıbbiye’yi bitirmiştir. Mütareke döneminde ulusal savaş uğrunda konferanslar vererek davamıza hizmet etmiş bir yurtseverdir. Kusursuz Fransızca bildiği kadar çok güzel İngilizce konuşmaktadır. Londra’da Savoy Otelinde İngiliz Hükümeti’nin konuğu olduk. Ünlü terzi Pool’den giyindik. İstanbul Heyeti de Sadrazam Tefik Paşa’nın başkanlığında aynı otelde konaklıyordu. Heyetin üyeleri arasında Şevki Bey (Berker), Rauf Ahmet ve Göçmen İşleri Müdürü Hamdi Bey (Arpağ), hukuk danışmanı Münir Bey gibi bir takım kişiler bulunuyordu. Tefik Paşa’nın oğlu İsmail Hakkı Bey’i (Okday) tanıdığım için konferansa gitmeden önce kendisiyle ikilik çıkarılmaması konusunda görüştüm.⁶⁵ İngiliz yetkililer tarafından hazırlanan 1921 yılına ait Türkiye raporunda Ankara Heyeti’nin yolculuğu hakkında şu cümleleri okuyoruz. Ankara Hükümeti, Londra Konferansı’na doğrudan davet edilme talebinin sonucunu beklemeden Şubat ayının başlarında Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Ankara’dan yola çıkardı. Heyet Antalya üzerinden Paris’e gitti ve orada Sadrazam Tefik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Delegasyonu ile buluştu. Oradan birlikte Londra’ya geçen heyetin temas halinde olmalarını sağlamak için aynı otele yerleştirildiler.⁶⁶ Raporda geçen ifadelere

63 Antalya’da Anadolu, 24 Şubat 1337.

64 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 1975, ss. 139-140, 179.

65 Gereede, *age.*, ss. 214-215.

66 Satan, *age.*, s. 36.

şunları eklemekte yarar vardır. İngiliz yetkililer nedense Ankara Heyeti'nin Roma'ya gitmesi ve oradaki temaslarından bahsetmiyor. Ayrıca Paris'te Osmanlı Delegasyonu ile buluşması ve beraber Londra'ya gittikleri bilgisi de doğru değildir. Çünkü Osmanlı Delegasyonu, Ankara Heyeti'nden önce 17 Şubat'ta Londra'ya ulaşmıştır.

Antalya'da Anadolu gazetesi "*Konferansda*" başlıklı haberinde Londra'daki Ajans İstifani muhabirinin Roma'ya çektiği telgrafta heyetlerin teati-i efkar ettiğini bildirmiştir. Londra Konferansı 22 Şubat günü sabah toplantısında Türkiye hakkındaki mesail-i taliye ile meşgul olmuştur. Öğleden sonra ise konferans toplantı yapmamış, yalnız heyet başkanları fikir teatisinde bulunmuşlardır. Türk heyet-i murahhasası 23 Şubat'ta dinlenecektir. Türk murahhaslarının bu tarihe kadar dinlenememesinin sebebi, Ankara murahhaslarının ancak 22 Şubat'ta Londra'ya ulaşmış olmasından ve millicilerin İstanbul murahhaslarıyla anlaşmasını konferansın istemesindedir. Kont Sforza bu meseleler için uzun uzadıya görüşmüştür. Havas Ajans'ı muhabirinin Londra'dan telgrafla bildirdiğine göre Ankara heyet-i murahhasası, İstanbul murahhasları tarafından Londra'da karşılanmıştır. Bekir Sami Bey hakiki olarak Türk halkının temsil eden heyetin Ankara heyeti olduğunu, İstanbul heyeti tarafından kandırılmasının mümkün olmadığını Havas muhabirine söylemiştir. Aynı zamanda Bekir Sami Bey "*Padişah ve Sadrazam'a karşı hissiyat-ı hürmetkaranesini zuhur eylemiş ve Londra'ya hissiyet-ı sükunperverane ile geldiğini beyan ve hükümetine istinad edilen Bolşevizm fikrini red eylediği gibi Ankara Hükümeti'nin Rusya ile iyi bir komşuluk müsabakatını muhafaza edeceğini beyan etmiştir.*"⁶⁷ Görüldüğü üzere Ankara Heyeti'nin 22 Şubat 1921 tarihinde Londra'ya ulaştığı açıktır. M. Cemil Bilsel Lozan adlı eserinde Antalya'da Anadolu gazetesi gibi Türk delegelerinin 23 Şubat günü konferansa katıldığını belirtirken,⁶⁸ Fransız kaynakları da onları teyit ederken,⁶⁹ bir İtalyan kaynağı ise Ankara Heyeti'nin 25 Şubat'ta Londra'ya vardığını ifade etmektedir.⁷⁰

Sonuç

TBMM 4-5 Şubat 1921 tarihinde yaptığı gizli oturumlarda Londra Konferansına gidecek Ankara heyetini seçti. Heyet başkanlığına Dışişleri Bakanı Bekir Bami Bey getirildi. Heyet üyeleri ve başkanı ayrı günlerde aynı yol güzergâhını kullanarak Antalya'ya geldiler. Bu nedenle heyet üyeleri Hollandalı gazeteci George Nypels ile karşılaşmazken başkan onunla Burdur

67 *Antalya'da Anadolu*, 25 Şubat 1337.

68 Öztoprak, *age.*, s. 280.

69 Akyüz, *age.*, s. 173.

70 Çelebi, *age.*, s. 257; Başka kaynaklar da Ankara Heyeti'nin Londra'ya ulaşma tarihini farklı vermektedir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Londra Konferansı'nın 27 Şubat 1921 tarihinde başladığını, Ergün Aybars ise Ankara heyetinin konferansa 27 Şubat'ta katılabildiğini belirtir. Atatürk, *age.*, s. 392; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 2000, 7. bs., Ercan Kitabevi, s. 263.

Hilal-i Ahmer hastanesinde sohbet etmiştir. Heyetin kullandığı yol Eskişehir-Afyon-Dinar-Burdur ve Antalya yolu idi.

İtalyanların tahsis ettiği bir torpido ile önce Rodos'a sonra İtalya'nın Birindisi adlı liman şehrine gitti. Oradan demiryolu ile Roma'ya geçtiler. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforzo ile görüşen heyet üyeleri Londra'dan gelen resmi davet üzerine İtalyan Albay'ın refakatında Milano üzerinden Paris'e hareket ettiler. Burada heyete Dr. Nihat Reşat Bey katıldı. Ankara Heyeti, 22 Şubat 1921 tarihinde Londra'ya ulaştı.

Çalışmamda Ankara Heyeti'nin Avrupa'ya çıktığı şehirde yayınlanan Antalya Anadolu gazetesinin verileri çerçevesinde bu yolculuğu aydınlatmaya çalıştım. Dönemi yansıtan kaynaklarda Ankara Heyeti'nin Antalya'dan gittiği yazılmakta ama ayrıntıya girilmemekteydi.⁷¹ Böylece heyetin özellikle Antalya, Brindisi ve Roma yolculuğu neredeyse ayrıntılarıyla ortaya konurken, Milano, Paris ve Londra yolculuğuna ise önemli açıklamalar getirildi. Zaten Ankara Heyeti Milano ve Paris'ten sadece geçmiştir. Çünkü konferansa yetişmek için acele ediliyordu.

71 Örneğin İzzet Öztoprak "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara Heyeti Şubat başlarında Antalya üzerinden Roma'ya hareket etti" diyordu. Öztoprak, *age.* , s. 276.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.01.1.3.20.

II. Süreli Yayınlar

Antalya'da Anadolu, 19 Kanun-u evvel 1336.

Antalya'da Anadolu, 8 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 10 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 11 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 13 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 14 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 15 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 17 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 18 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 20 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 21 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 22 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 23 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 24 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 25 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 12 Eylül 1338.

TBMM. Gizli Celse Zabıtları, C. I, Ankara, 1985.

III. Basılı Eserler

ADIVAR, Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihanı-Kurtuluş Savaşı Anıları, XI. bs. , İstanbul, 1994.

AKYÜZ, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Ankara, 1975.

ARIKAN, Zeki, "Mihail Rodas'ın Anıları", İzmir Kent Kültürü Dergisi, S. 6, Mart 2003.

- ATATÜRK, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, 2004.
- AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 7. bs. , Ercan Kitabevi, 2000.
- BAYUR, Yusuf Hikmet *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 2. bs. , 1995.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2002.
- ERTEN, Süleyman Fikri, *Milli Mücadele'de Antalya*, Antalya, 1996.
- GEREDE, Hüsrev, *Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Haz. Sami Önal, İstanbul, 2002, 3. bs. , 2002.
- GRASSİ, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, İstanbul, 2003.
- GROOT, Alexander H. De, "Hollanda Basınında Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milli Hareketi 1919-1923" , Çev. Neslihan Demirkol, *Kebikeç*, S. 25, 2008.
- GÜÇLÜ, Muhammet, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi (19 Aralık 1920-12 Eylül 1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Güz 2012.
- GÜÇLÜ, Muhammet, *Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya, 2004.
- GÜÇLÜ, Muhammet, "Milli Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels'in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2014.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara, 2. bs. , 1989.
- MORALI, Nail, *Mütareke'de İzmir-Önceleri ve Sonraları*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.
- ONAT, Burhanettin, *Bir Zamanlar Antalya-Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, Ed. Ayşe Üçok, İstanbul, 2000.
- ÖKTE, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, Ankara, 1991.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, Ankara, 1981.
- ÖZTOPRAK, İzzet, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi" , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 25, Kasım 992.
- SANAY, Recai, *Türk Casusu İngiliz Kemal Milli Mücadele'de*, Anlatan: İngiliz Kemal (Esat Tomruk), Kültür Kitabevi, C. I, İstanbul, 1966.
- SATAN, Ali (Der.), *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Çev. Sevtap Demirci, İstanbul, 2011.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara, 3. bs. , 2003.

- SONYEL, Salahi R. (2010), *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara.
- STREİT, Clarence K., *Bilinmeyen Türkler (Ocak-Mart 1921)*, Çev. M. Alper Öztürk, Yay. Haz. Heath W. Lowry, İstanbul, 2011.
- TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003.
- TUNÇ, Salih, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV-Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 2. bs. , İstanbul, 1934.